

Beszámoló
a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj támogatásával 2018. július 2. és augusztus 30. között
Berlinben végzett kutatómunkáról a Politisches Archivban

A *Németek Magyarországon 1950-1990. című* kutatáshoz elnyert Klebelsberg kutatói ösztöndíjjal ebben az évben azt a munkát folytattam, amit 2014-ben megkezdtem. Akkor a Politisches Archivban a témámhoz kapcsolódó releváns fondok mintegy egyharmadát sikerült áttekintennem. Az ez évi kutatás előkészítésekor azt a célt tűztem magam elé, hogy a Politisches Archivban az NDK külügyminisztériumi anyagának teljes jegyzékét, illetve az elektronikusan rendelkezésre álló jegyzékeket módszeresen átnézzem, a kutatás szempontjából relevánsnak ítélt akták jelzetét, tárgyát kiírom és a lehető legtöbb aktát feldolgozzam, fényképezzem. Emellett az NDK külpolitikájára vonatkozó, az elmúlt három évben megjelent szakirodalmat föltárjam és áttekintsem.

Politisches Archiv:

A Politisches Archivban való kutatás előkészítését megkönnyíti, hogy a honlapon részletes tájékoztatást kap a kutató, de az egyes fondokhoz kapcsolódó segédletek csak a kutatóteremben érhetők el.

A levéltárban őrzött fondok struktúrája: 1. Verträge, 2. Akten, 3. Amtsbücher, 4. Sammlungen, 5. Nachlässe. Ezek az egységek a mi fondfőcsoportjainknál lényegesen nagyobb egységek.

A 2. Akten csoporton belül található

- Akten des Auswärtiges Amts des Deutschen Reiches (1867-1945)
- Akten des Auswärtigen Amts der Bundesrepublik Deutschland (1949/51-)
- Akten des Auslandsvertretungen der Bundesrepublik Deutschland (1950-)
- Akten des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten und Auslandsvertretungen der Deutschen Demokratischen Republik (1949-1990)

fondfőcsoportok maguk is több ezer ifm terjedelműek. Az NDK külügyminisztériumának iratanyaga 3000 ifm, amely az újraegyesítésig egyáltalán nem volt kutatható, zárt irattárként működött. Az irategyüttes az alábbi nagy anyagrészekre tagolódik:

- Schriftgut der Zentrale (a minisztérium központi igazgatásának iratanyaga)
- Schriftgut der Auslandsvertretungen (az NDK diplomáciai képviseleteinek iratanyaga)
- Schriftgut der nachgeordneten Einrichtungen (a később hozzárendezett iratanyag)
- Urschriften der völkerrechtlichen Verträge (a nemzetközi szerződések eredeti példányai)

A kutatás során az NDK Külügyminisztériuma alábbi fondjainak segédleteit néztem át módszeresen és kiírtam a témám, illetve a magyar-NDK kapcsolatok szempontjából releváns jelzeteket. Fontosnak tartottam, hogy ha már egyszer kézbe veszem a segédleteket, akkor ne csak a témámhoz szorosan kapcsolódó akták jelzeteit írjam ki, hanem valamennyi Magyarországhoz kapcsolódó iratanyag jelzetét. Így a csatolt munkatábla – a 2014. évvel együtt – azon iratok iratkataszterének tekinthető, amelyeket a Politisches Archivban az NDK-Magyarország (1945-1990) közötti kapcsolataira vonatkozóan őriznek.

Az NDK külügyminisztériumának anyagából az alábbi állagok segédleteit tekintettem át:

2.5.1. Zentralarchiv

- M 1 Zentralarchiv
- M 2 B-Bestand:
- M 3 Verschlussachen

2.5.2. Leitung

- M 10 Ministerbüro
- M 11 Büro Staatssekretar
- M 12 Büro stellvertretende Minister
- M 13 Büro Politischer Direktor
- M 14 Planungsstab
- M 15 Protokoll
- M 16 Koordination und Kontrolle

2.5.4.3. Europäische sozialistische Länder und Ungarn

- M 39 Benachbarte Länder und Ungarn
- M 40 Südosteuropa

2.5.5. Rechts- und Konsularangelegenheiten

- M 50 Rechtsangelegenheiten
- M 51 Vertragwesen
- M 53 Reiseverkehr

2.6.1. Deutsche Demokratische Republik – Auslandsvertretungen; Auslandsvertretungen A-B;

- MAV Budapest Botschaft Budapest

A segédletek részben elektronikusan, részben nyomtatott formában állnak rendelkezésre. Az 1949-1967 közötti időszakban keletkezett iratokat adatbázisba feldolgozva lehet keresni. Ekkor azonban megváltoztatták a külügyminisztérium irattári tervét, az ezt követően keletkezett iratok úgynevezett Findkartei-n állnak rendelkezésre. Bár a két irattári terv átolvasása önmagában sok időt emészt fel, de miután megváltoztatták a csoportszámokat, a kutatás eredményessége szempontjából nem spórolható meg. Sőt, azt is hozzá kell tennem, hogy számomra 18 év levéltárosi gyakorlattal, komoly kihívást jelentett az iratkezelés megváltozásának a fondstruktúrára gyakorolt hatását megérteni. Ez azonban elengedhetetlen feltétele az 1968 utáni időszak eredményes kutatásának. Ehhez kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy a németországi hungarica kutatásokat nagyban segítené, ha elkészülne egy német-magyar levéltári fogalomgyűjtemény, vagy szakszótár. A két országban használt levéltári terminus technicusok egymásnak való megfeleltetése ugyanis nem elsősorban nyelvi, fordítási, hanem tartalmi kérdés. Azaz mit értenek az adott fogalmon, milyen tartalommal használják, milyen munkafázist takar.

A segédletek alapján a fent jelzett szempontokat figyelembe véve a relevánsnak ítélt mappákat 1990-ig kiírtam. A kutatás során készített munkatáblázatot csatolom.

Az NDK külügyminisztériumában az iratképzés nem iktatószámos, hanem csoport, vagy tételszámos volt, azaz az egy témához kapcsolódó iratokat azonos jelzet alatt gyűjtötték. Így egy-egy akta terjedelme a néhány tíz oldaltól a több száz oldalig is terjedhet. Az iratanyag nagy része mikrofilmen áll rendelkezésre. Csak a még végleges jelzetet nem kapott, az átmeneti levéltárban (Zwischenarchiv) lévő dokumentumok kutathatók papíralapúan. Az anyag teljes rendezését és digitalizációját 2019 végéig tervezik.

A föltárt iratanyag tartalmi súlypontját az NDK-magyar kapcsolatok alkotják. Ezen belül az iratanyag jelentős része a kétoldalú politikai és gazdasági kapcsolatokra, a két országnak a nemzetközi – fegyverkezési, német-kérdés, gazdasági változások – kérdésekben elfoglalt álláspontjára vonatkozik. Emellett a kétoldalú kapcsolatokban viszonylag nagy hangsúlyt kaptak a kulturális együttműködés lehetőségei. Saját kutatási témámhoz kapcsolódóan is e területen találtam sok és fontos információt. Érdekes volt megfigyelni, hogy a két német állam miként vetélkedett a magyarországi németiség anyaország státuszáért. A magyarországi németek jelentős részét a későbbi NSZK területére telepítették ki, de a két ország között a '70-es évek elejéig nem állt fönt diplomáciai kapcsolat, illetve az országoknak a szembenálló politikai táborokhoz tartozása is megnehezítette, hogy a gazdaságin kívül, más területeken is szorosabb kapcsolatot építsenek ki. Ennek ellenére az NSZK kezdettől fogva igényt tartott a magyarországi németek anyaország státuszára, amit az NDK vezetése féltékenyen figyelt és negligált. S mindez arra ösztönözte, hogy kulturális téren – tanártovábbképzés, lektor küldése, könyvek, kulturális csoportok utaztatása – figyelembe vegye a magyarországi német közösség érdekeit. Holott a kisebbségi kérdés az NDK-ban, ellentétben Magyarországgal, nem játszott szerepet.

A föltárt iratanyag egy további része az NDK (párt és állami vezetőinek, apparátusának) Magyarország-képét mutatja meg. Hogyan értékelték a magyarországi belső folyamatokat - az 1956-os eseményeket, vagy az 1968-as gazdasági reformot -, változásokat.

A kutatóteremben fényképezőgép használata ingyenesen megengedett. Mind a referensek, mind a kutatóteremben dolgozó munkatársak nagyon segítőkészek. Naponta kétszer, délelőtt 10 órakor és délután 15 órakor hozzák ki az anyagot a raktárból. Naponta 10 mikrofiche rendelhető, de ezek egy-egy akár több száz oldalas akta mikrofilmjei.

A kutatóteremben rendelkezésre áll egy kézikönyvtár, illetve elérhető a külügyminisztérium könyvtárának katalógusa is. Az ez alapján kiválasztott könyveket 2 napos határidővel átszállítják a kutatóterembe. A külügyminisztérium könyvtárát a kutatók közvetlenül nem használhatják.

Mint hosszú ideig levéltárosként dolgozót érdekelt, hogy hogyan folyik a napi munka, milyen az iratanyag elhelyezése. Frau Kmezik, a referensem látva az érdeklődésemet, mintegy két órás vezetés keretében bemutatta a levéltárat, a raktárakat, stb.

A Politisches Archivban végzett munkámat mind a saját kutatásom, mind a Hungarica föltárás szempontjából eredményesnek és hasznosnak ítélem. Utóbbi kapcsán rendelkezésre áll egy iratkataszter a Politisches Archivban az NDK és Magyarország (1945-1990) kapcsolataira vonatkozóan. Másrészt a föltárt anyag alapján a főbb folyamatok a tekintetben is megrajzolhatók, hogy milyen szerepet játszottak a magyarországi németek ebben a kapcsolatban. A 2018-ban föltárt anyag alapján új aspektusai mutatkoznak meg az 1960-as évek beli családegyesítésnek, a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége támogatásának, a közösséggel való kapcsolattartás módjainak.

Megerősödött abbéli korábbi feltételezésem is, hogy a kutatási témát érdemes kibővíteni, azaz a folyamatokat az NSZK-NDK-Magyarország közötti kapcsolatrendszerben kell(ene) vizsgálni. Engem különösen a kapcsolatok kulturális dimenziói érdekelnek, ebben a mátrixban helyezhetők el az én kutatási kérdéseim is. Ehhez azonban egyrészt föl kell tárnai a Politisches Archivban a BRD külügyminisztériumi anyagát, másrészt a Bundesarchivban őrzött szakminisztériumi anyagokat.

Berlini tartózkodásom alatt a következő munkamegbeszéléseket folytattam:

2018. július 10.:

Mariana Hausleitnerrel, akivel a Kommission für Geschichte und Kultur der Deutschen in Südosteuropa e.V. 2019. évi konferenciájának az előkészítését beszéltük meg.

2018. július 18.:

Ingeborg Szöllösisel, a Deutsches Kulturforum des östliches Europa munkatársával, egy 2019-ben közösen szervezendő, a magyarországi kisebbségek helyzetére vonatkozó konferenciáról.

2018. augusztus 18.:

Ira Spieker-el az Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V helyettesével egy közös kutatási projekt pályázatának előkészítéséről.

2018. augusztus 25.:

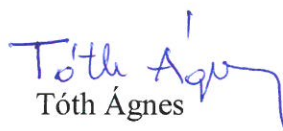
Michaela Nowotnick-al a Humboldt Egyetem Institut für deutsche Literatur munkatársával a 2015-ben Berlinben tartott konferencia kötet megjelenéséről.

A későbbi ösztöndíjasok figyelmét szeretném fölhívni arra, hogy a Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) levéltárának könyvtára nyilvános, a kiadott kötetek nagy része elektronikusan, ingyen letölthető a honlapról. A könyvtár gyűjteményének fókuszában az NDK története és a Stasi működése áll. A könyvtárban ingyenesen lehet másolni is. Hasonlóan nem kell beiratkozni és nagyon olcsón lehet másolni a Topographie des Terrors könyvtárában is.

A Bundeszentrale für politische Bildung (Krausenstr. 4.) fenntart egy könyvesboltot, ahol számtalan történeti és politikai szakirodalomhoz lényegesen olcsóbban hozzá lehet jutni.

A berlini kutatásom sikerességéhez hozzájárult az is, hogy a Collegium Hungaricum nem csak szállást biztosított, de munkatársai segítőkészsége, figyelme otthonossá tette ott tartózkodásom. Köszönet érte.

Budapest, 2018. október 10.


Tóth Ágnes

Mellékletek: Tételes darabjegyzék a feltárt levéltári anyagról. A fájl neve: 180822_Munkatabla_Politisches_Archiv_MfAA_2018